

KÖZLEMÉNYEK A PÉCSI ERZSÉBET-TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRÁBÓL.

22. szám.

1933. október.

STILUSTANULMÁNYOK
MÁTYÁS KIRÁLY KANCELLÁRIÁJÁRÓL.

I. A kancellária mint szellemi gyújtópont.(1)

A KANCELLÁRIA ÉS A MAGYAR NYELV: (A magyar nyelv helyzete az udvarban. A nyelv mint a magyarság szimbóluma.- Többnyelvű birodalom.- Firenzeni humanisták.- A király bizalmasa, Galeotto.- Érdeklődése a vulgaris nyelvek iránt.- Dante-tanulmányozó.- Epikus költészet az udvarban.- Magyar Gábor lírai költeményeket ír humanista mintára.- A kancellária német és szláv levelei.- Miért nem maradt fenn magyar nyelvű irat?.- A magyar irásbeliség akadályai.- Korvin János hitlevele.- Magyar nyelvű levelezés a 16.század első negyedében.)

Különös, hogy Mátyás király kancelláriájából egyetlen magyar nyelvű levél sem maradt fenn. Ebből a jelenségből indokolatlan következtetéseket szoktak levonni Mátyás királynak és udvarának szellemére. Miért nem volt hatással a humanista kancellária irásbelisége a magyar prózára, első sorban levélírára? A kisebbik kancellária vezetője Drági Tamás, kiválóan tudott szónokolni magyar nyelven (2): hiszen ez a nyelvművelés irodalmi fokát jelenti. A leginkább célravezető lesz, ha végigkísérjük, milyen is volt a magyar nyelv helyzete a királyi udvarban Mátyás uralkodása folyamán? A kép, amelyet nyerünk, hiányos, de már így is éles ellentétben van a meggyökerezett általános felfogással.

Mátyás király uralkodásának első éveiben a magyar nyelv hely-

zetére döntő dokumentum a király hadüzenete III. Frigyes császár ellen (1459). Egyetemes fölkelést hív egybe a "magyar név" védelmére, mert "a császár el akarja pusztítani a magyar nyelvet". (3). Nyilvánvaló, hogy ebben a kitételben a magyar nyelv fogalma egyenlő a magyarság fogalmával. Ilyen körülmények között nehéz elképzelni, hogy a nemzeti élet szimbólumát háttérbe engedné szorítani ott, ahol ennek az életnek a gyújtópontja van: a királyi udvarban.

Később azonban Mátyás országa több nyelvű birodalommal alakul át, melyet már nem annyira a Szent Korona, mint az uralkodó személye fog össze, aki ennek megfelelően elhagyja az alkotmányt és autokrata "fejedelem"-mé változik. Olasz asszonyt vesz feleségül, hódított tartományba költözik. Hatalmi eszközei: a fekete sereg és a humanista had ugyancsak nemzetközi. Világhatalmi terveket sző. Birodalmában éppen úgy helyez magyar vezetőket, püspököket idegen tartományokba, mint ahogy idegeneket hozzánk. Udvarában a latin nyelv mellett német, cseh, olasz szó visszhangzik. Csak a magyar hiányzott volna? Hiszen még felesége rokonaitól is azt kívánta, hogy tanuljanak meg magyarul, ha országába jönnek. A magyar nyelv elterjedésének az udvarban legnagyobb akadály a humanisták közismert fölfogása lenne a vulgáris nyelvről. Viszont a német, cseh, olasz nyelv használatáról bizonyítékok vannak, pedig ezek nem a birodalom magjának: Magyarországnak, hanem a hódított tartományoknak vulgáris nyelvei. És a humanisták fölfogása sem volt merev, alkalmazkodott, a cinquecento felé pedig egyre enyhült. A budai platonisták révén (4) Mátyás udvarában a firenzei humanizmus jut befolyásra, melynek feje, Lorenzo de Medici maga is vulgáris költő. Mert Firenzében Dante óta a vulgáris nyelvnek olyan tradíciója volt, amelyet a humanizmus nemhogy csökkentett volna, hanem még támogatott, úgy hogy ott alakul ki a latin szókinccsel felfrissített modern olasz nyelv. E tény jelentőségét még emeli, hogy, mint ismeretes, Mátyás király műveltségének, irodalmi és tudományos ismereteinek nagy részét nem könyvekből, hanem a környezetében élő humanistáktól szerezte. (5) Közöttük legbizalmasabb viszonyban Galeotto Marzioval volt,

akivel együtt sétált, társalkodott, szórakozott, üres óráiban. A szellemes humanista minden érdekes dologról tudott mesélni kedvesen, vagy csipősen, gyakran hosszadalmasan, de sohasem unalmasan. Azok a bölcs mondások, melyeket anekdotás könyvében a király ajkára ad, gyakran kimutathatóan Galeotto tudományán alapulnak (pl. Avicenna, Hippokrates, Apuleius, mind Galeotto sűrűn idézett, kedvenc szerzői). Milyen volt a király bizalmasának fölfogása a vulgáris nyelvekről, különösen a magyar nyelvről? Galeotto egyik vitairatában (Francesco Filelfo ellen) a görög nyelv tanulásával egyenlő értékűnek tartja a modern nyelvek: német, francia, angol, megtanulását. "Mert, ha a görög nyelvet tanulják, hogy többet tudjanak, akkor dicsérem, hogyha németül, franciául és angolul tanulnak: mert nincsen olyan nyelv, melynek segítségével ne gyarapíthatnánk tovább ismereteinket"(6). Mátyás király egyik legnagyobb erényének tekinti nagy nyelvtudását(7). Mindez a sokoldalú és egyetememes tudásra törekvő renesszansz embernél természetesnek látszik. De becsülte Galeotto a vulgáris nyelvet, mint irodalmi eszközt is. Gyakran használja Dante "Convivio"-ját, azt a lexikális művet, mely a vulgáris nyelvnek, mint irodalmi nyelvnek rendszeres, érveken alapuló dicsőítését is tartalmazza és ilyenképpen az akkor még lappangó "De vulgari eloquentia"-nak korszakalkotó szerepét tölti be. Érdeklődött-e Galeotto a magyar nyelv iránt? Anekdotás könyvének két fejezetében (XVII., XXVIII.,) beszél a magyar nyelvről. Kiderül könyvéből, hogy tudott magyarul, hogy érdekelte a magyar szókincs, szó-összetételek, nyelvjárások. Hiradása szerint a királyi asztalnál hősi énekeket énekelnek magyarul. Vegyük még ehhez kiegészítésül Arnoldus de Bavaria nyilatkozatát: "A költészet az élet jele és innen van, hogy az a nép, amelynek nincs költészete, annak mintegy hiányzik a nemzeti élete és innen van végül, hogy minden kiválóbb nemzetnek voltak és vannak költői a nemzeti élet jeléül. Nincs senki, aki ne ismerné a görög és latin költők eleganciáját, melyet utánozni törekszik körülünk minden műveltebb ~~nemzete~~, sőt a magyarok is, akik között említésre méltó az a Magyar Gábor, aki igen csinos szerelmi és egyéb verseket olyan szerencsésen költött anyanyelvén honfitársai gyönyörköd-

tetésére, hogy az a hir járja, magát a fenséges Mátyást, a magyarok művelt királyát is gyakran fölűditette pihenő idejében. Ugyanő, amint rendtársaim abból az országból hirül hozzák, most azon fázodzik, hogy a mondott győzhetetlen király urnak kiválóságait és háboruit hazai nyelven és latinul megénekelvén az oly hatalmas királynak soha ki nem vesző emlékezetét a jövő századoknak megörökítse"(9).

De mindezek ellenében ott áll a kérdés, hogyan van az, hogy egyetlen magyarul fogalmazott levél sem maradt fenn a kancelláriából? Galeotto könyvecskéje adja meg erre a választ, mely egyuttal megmagyarázza, miért találunk a Mátyás nevében irt levelek között latinon kívül németet, szlávot, csak éppen magyart nem? "...a németek, csehek és lengyelek néha hazai nyelvükön, többnyire azonban latinul irnak levelet. A keresztény népek közül egyedül a magyarok irnak kizárólag latinul. Ugyanis a magyar nyelv nagyon nehezen írható, mivel a kiejtés legcsekélyebb változásával az egész szó értelme megváltozik. Mert például a magyaroknál vannak szavak, melyek "u"-ra végződnek, de ez a betű más hangot jelent, ha nyiltabb, vagy ha összehuzottabb és zártabb ajakkal ejtik ki, amit az irás nem tud visszaadni. Tehát a latin nyelvben egyetlen "u" van, a magyar nyelv négyre szorulna, ha minden változatot jelezni akarna. És így tovább.."(10).Vagyis a magyar nyelv hangtani sajátosságai akadályozták a latin ábchez szokott írástudókat a magyar szövegek lejegyzésében. Galeotto megfigyelésének igazat kell adni. A magyar írásbeliség és evvel együtt az irott irodalom akadálya maga a magyar nyelv volt. Mindent elsodró szellemi áramlatok, vagy parancsoló kényszer tudott csak evvel a látszólag csekély technikai nehézséggel megbirkózni. A laikus mozgalom és az ellenhatásként keletkezett ferences mozgalom propaganda-irodalmában kezdte már, de csak a humanizmussal egyesült reformáció tudta véglegesen legyűrni az írásbeliség akadályait.

Mégsem mondhatjuk, hogy a humanista kancellária írásbelisége nyomtalanul mulott volna el. Azelőtt csak sebtében irott apró üzenetkék, halál előtt álló emberek testamentuma, vagy szerelmesek rö-

vid és drága sorai szólaltak meg magyar nyelven. Az első fennmaradt magyar nyelvű oklevél Korvin János herceg hitlevele Enyingi Török Imre számára. E tény föltűnő, mert a nyelv megválasztásánál kényserítő körülmény bajosan játszhatott szerepet és az oklevél-kiadó Mátyás király fia. Nem kevésbé föltűnő, hogy mindazok, akik a 16. század első negyedében magyar leveleket irtak, első neveltetésüket Mátyás király idejében nyerték, családjaik a Hunyadiaknak köszönhetik emelkedésüket, maguk pedig kivétel nélkül a Hunyadiak párthívei(11).

A KANCELLÁRIA ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS: (Elkülönülés a kisebbik és nagyobbik kancellária szellemében.- A kisebbik kancellária átveszi a Gesta-írás hagyományát.- A Budai Krónika.- Történeti viták a kisebbik kancelláriában.- Thuróczi krónikája, mint Küküllei folytatása.- Reneszansz vonások Küküllei egyéniségében.- További fejlődés Thuróczinál.- A humanista történetíró típusa.- Giorgio Merula.- Bonfini, mint Thuróczi közvetítője.-)

Részletesebben követhető Mátyás kancelláriájának szerepe a történetírás terén. Valami érdekes elkülönülést vehetünk észre a kisebbik és nagyobbik kancellária szellemében. Emennek ügyköre: a diplomáciai levelezés, annyira sokszerű, annyira felelősségteljes, hogy a stiluson tökéletesen uralkodó embereket kíván. Ezért a nagyobbik kancellária vezetőit és főbb tisztviselőit az ország legkiválóbb humanistái közül szemelték ki. A kisebbik kancelláriában szintén a hivatali követelményekhez igazodott a tisztviselők műveltsége. A birói ítéletek fogalmazványai, hiteles helyi működéshez szükséges oklevéltípusok megvoltak a formulás könyvben. Tehát az egyszerűbb scriptorok kolostori iskolákban szerzett műveltségüket a formulás könyv tanulmányozásával egészítették ki(12). Azonban a vezetők itt is humanista képzettségű emberek voltak s így valószínű, hogy alantasaik, ha nem is mindig tudományszomjából, legelőbb divatból, vagy a minden időben virágzó hivatalnoki buzgóságból maguk is érdeklődtek humanista tanulmányok iránt. Mivel azonban a kisebbik kancellária birói és oklevéladói működése folytán (13) a nemzet zömével állandóan érintkezett, szelleme magyarabb maradt. Itt szüle-

tett meg Mátyás király híres 1486.-i törvénykönyve (Drági Tamás) és a magyar jog korpusza, az "Opus Tripartitum" (Werbőczy István). Itt folytatta a középkori Gesta-írók hagyományát Thuróczi, azáltal, hogy a magyar történet korpuszát összefoglalta a "Chronica Hungarorum"-ban.

Ugyanis a királyi jegyzőség, vagy kancelláriai hivatal, mintegy kijelölte viselőjét arra, hogy udvari történetíró legyen(14). Állandó foglalkozás az irással és a kancellár szabad betekintése a régi oklevelekbe, diplomáciai iratokba minden külső lehetőséget megadott rá. Ilyen jellegű volt, a "Gesta Ungarorum" egész kialakítása 1091-től Nagy Lajosig. A hagyomány nem változott meg az ujkor kezdetén. Nagy Lajos nagyobbik kancelláriájának jegyzője, Küküllei János lehetett az, aki a "Gesta Ungarorum" III. András korabeli folytatását egybeolvasztotta Márk barátinak Róbert Károlyról szóló életrajzával és az egészet folytatta urának haláláig(15).

De ő már egészen új jelenség: Nagy Lajos életét külön is kiadja életrajz formájában. Csak humanista hatással magyarázható, hogy ennyire fejlődik benne a középkori Gesta-írók biografikus hajlandósága(16). Művével egészen párhuzamos jelenség IV. Károly császár ön-életrajza. De emez teljes egészében emlékiratszerű, Küküllei krónikájának csak második, tárgyszerint csoportosított része tekinthető visszaemlékezésnek.

Küküllei örökét a kisebbik kancellária veszi át, mert Mátyás király idejében a nagyobbik kancellária rendkívüli módon megterhelődött munkával. Egyre szaporodtak a hatalomért vívott küzdelmek és nőtt a zürzavar. Csak úgy röpültek a felvilágosító, tiltakozó, kérő levelek, ajánlatok, körlevelek, titkos utasítások, parancsok. Még többet is irtak kelleténél, mert a humanista elmélet a szó hatalmáról a kancelláriába is benyomult: így aztán gyakran többre értékelték a sokszor annyira ártatlan tollsercegtetést a fegyveres hadjáratoknál. Mindezeket a leveleket többnyire az alkancellár, vagy a jegyzők fogalmazták, az irnokoknak elég gondjuk volt a másolással, kiállításal. A fő- és titkos kancellárnak viszont a legfőbb ellenőrző munka és a cselekvő politika vette el minden idejét. Így tör-

tént, hogy a Nagy Lajos halálával záruló krónikát a kisebbik kancellária és a humanisták befurakodott kasztja (Bonfini, Ranzanus, Galeotto Marzio) folytatta.

Karai Iászló a kisebbik kancellária feje meghonosítja a könyvnyomtatást Budán és nyomdájának első terméke a Küküllei-féle krónika, melyet valaki kiegészített a Nagy Lajos halálától Mátyás király 1468.-i moldvai hadjáratáig terjedő időszak összefoglalásával. Nem tudjuk, ki volt az, aki a négy oldalra terjedő kiegészítést végezte.

Fraknóinak az a véleménye, hogy csak Mátyás életének eseményeit pótolták a krónika kinyomatásakor, mert alig hihető, hogy a Hunyadiakkal szemben csuful hálátlan V. Lászlót "jóerkölcsű, szemérmes, hűséges, korához képest okos ifjunak" nevezték volna Mátyás király idejében(17). De ez nem bizonyít semmit. Hiszen Thuróczi, aki szintén Mátyás király idejében írja meg krónikáját és ugyancsak elítélő szavakat talál V. László megbélyegzésére, végül megállapítja, hogy "övéihez és idegenekhez jóindulatu" ifju volt, aki szerinte "erkölcsének tisztaságával és eszességével a vele egykoru ifjak között nagymértékben ékeskedett".(18).

Vagy talán Hess András, a nyomdász végezte a pótlást?(19). Idegen létére, aki most jött hozzánk, ilyen körülményt kivánó helyi viszonyok ismeretét feltételező munkát bajosan vállalt akkor, amikor arra alkalmas magyar embereket is találhatott. Valószínűbb, hogy alkalmi korrektora egészítette ki(20), aki a kéziratot rendelkezésére bocsájtotta és sajtó alá rendezte. Ez aligha volt maga Karai, mert akkor Hess, akinek érdekében állott pártfogója kedvében járni és - mint az előszó mutatja, - hizelegni, okvetlenül felemlitené az előszóban, hogy a kéziratot pártfogójától kapta, vagy, hogy Karai maga is tevékenykedett a kiadásban. Hess kitétele: ".nélküled az elvállalt munkát sem elkezdni, sem befejezni nem lehetett volna" azt sugalmazza csak, hogy Karai támogatta a tervet és a megvalósításhoz szükséges anyagi eszközöket biztosította számára(21). De majdnem bizonyosnak látszik, hogy Hess tanácsadója Karai közvetlen környezetéből került ki. Így lenne természetes. Ugyanis Hess első művében mindenek előtt pártfogójának érdeklődési körére kellett, hogy tekintet-

tel legyen. De Karai tetszésén kívül számításba kellett venni, hogy nyomtatványának szélesebb körök tetszésére: vevőkre is szüksége van. Azonban vevőket csak a királyi udvarban forgolódo, vagy egyházi rendben levő művelt osztály köréből remélhetett. Mindezeket összeegyeztetve valószínűleg Karai környezetéhez fordult tanácsért a kisebbik kancelláriában. Megfontolása eredményeként a "Chronica Hungarorum"-ot választotta, amely Karai tetszését megnyerte.

Karai utóda, a kisebbik kancellária vezetésében Drági Tamás lett(22), aki még fokozta a kancelláriában uralkodó történeti érdeklődést. Mikor kevés hivatali munka akadt, pedig -ugy látszik- 1484-85 körül gyakran volt így, Thuróczi János főjegyzővel el-elvitatkozott a magyarság eredetének kérdéseiről, őstörténetéről, későbbi sorsáról(23). Thuróczi alkalmas társ volt. Már régebben foglalkozott történeti tanulmányokkal. Lorenzo de Monacis szomorú versezetét Kis Károly haláláról már előbb átdolgozta prózába(24), előszavának tanúsága szerint Hassági István, országbirói főjegyző buzdítására (Hassági ebben a hivatalban társa, vagy utóda volt). Mikor aztán Thuróczi átkerült a kisebbik kancelláriába, Drági Tamás személyében megértő vezetőre talált. Első műve, Lorenzo de Monacis átdolgozása, nyilvánvalóan folytatása a magyar történetnek ott, ahol Küküllei abahagyta. Drági ösztökélte: ne hagyja abba munkáját, Thuróczi tehát összeállította a magyar történet teljes korpuszát. Művét a Budai Krónika mintájára csatolta a Nagy Lajos haláláig szóló krónikához. Azonban a Gesta egységét megbontotta: Nagy Lajos életrajzát Küküllei külön kiadásából kellett, hogy csatolja. Ugyanis a Budai Krónikától eltérőleg feltünteti Küküllei nevét, előszavát s egyáltalán azt a szövegváltozatot közli, mely az önállóan kiadott Nagy Lajos életrajz szövege kellett, hogy legyen(25). Miért az egységnek ez a megbontása? Csak az lehet vele a célja, hogy a maga munkáját, mint Küküllei folytatását hangsúlyozza. Írói öntudata a krónika általa írt részében is megnyilvánul: előszók útján megkülönböztetni, mit dolgozott csak át (Kis Károly siralmas története) és mit írt meg teljesen a maga erejéből. (Zsigmond császár, Albert, I. Ulászló, V. László, Mátyás király).

Utolsó fejezeteiben Mátyás életét tárgyalja elég kurtán. Befejező sorai, melyekben Mátyás életének földolgozását vitatkozó társaira, buzditóira háritja, sokkal inkább látszik komolynak, mint modorosnak: "Sok és nagy dolgot kellene még elbeszélni erről a királyról, melyek nagyságuknál és ujságuknál fogva méltók az életrekelésre, de, minthogy roppant tetteinek dicsősége különleges stilust és elbeszélő készséget és nálam nagyobb hirdetőt kíván, bocsánatot kérve azokért is, melyeket fentebb elmondani kényszerültem, auktoraimra hagyom, hogy magasztosabb és méltóbb stilussal irjanak le mindent részletesen, úgy, ahogy történt". Szabódásának nagyobb a jelentősége, mintsem első pillanatra gondolnánk. A stilus fontosságát annyira átérzi, mint egy igazi humanista. Különös módon a válaszuton áll, mint az olyan emberek, akiket műveltségük a letűnt világhoz, életük a vajudó új korhoz kapcsol. Műveltségét a süllyedő középkortól örökölte, de élete sodra a királyi udvarba vetette, olyan helyre, ahonnan betekintheztett a készülő új világ boszorkánykonyhájába. A gestairás hagyománya középkori kancellárok utódává tette, akiket "mindenben követett", noha igyekezett tévedéseiket "kijavítani" (26). De a környezetből más levegőt szívott magába. Záróköve a középkori történetírásnak, egyuttal folytatja a humanista modorba való átmenetet, melynek csirái már Kükülleinél szét vannak szóródva. Küküllei krónikájában mélyebbre hatol az új kor szelleme, semhogy hatása kimerülne a biografikus forma kifejlesztésében. Eszmei átalakulás bontakozik ki. A lovagkor szelleme már elvált a középkortól (27), mintegy hidat alkotott a renesszansz felé. Most ez a hid is roskadozik: az emberiség átvonult rajta. Küküllei a "kiváló fejedelemnek, Lajos Urunknak tetteiről" (...de gestis illustrissimi principis, domini Ludovici..) írott műve előszavában elismeri, hogy minden hatalom és erő a királyok királyától származik, mindazáltal a haditudományt sem veti meg, mert annak segítségével lettek a rómaiak világhódítókká. Már pedig a király legfőbb gondja az legyen, hogy bővelkedjék "polgári hatalomban" (abundet in civili potentia), mely által leigázhatja a nemzeteket. Így szerzi meg a fejedelem a "jó hírnevet" (bona fama)(28). Ez a hírnév már nélkülöz minden etikai mozza-

natot, ellenben jelenti a földi halál legyőzését. Mert a hír átlép a tetten, elválnak tőle, fennmarad a történetíró feljegyzésében, nagy tettekre ösztönzi az utókort. Mi egyéb ez, mint a lassan kibontakozó renesszansz-ember küzdelme élet és halál meghódításáért? Kükülleit még fékezte az, hogy Nagy Lajos szenvedélyessége és vad dicsőségvágya ellenére sem élt zavaros életet s halála tiszta volt: földi dolgait elrendezve elvonult, áhítatban készült és csendesen lendült át az örökkévalóságba. Thuróczi történeteiben már a vak-szerencse, erőszak és fátum garázdálkodik. Az általa feljegyzett tetteknek "halhatatlanságot" ígér, pártfogóinak hizelgő előszavakkal fizet. A szó hatalma igen megnőtt szemében. Krónikája megírására a Hasságival szemben kötelező "urbanitas" és Drági ékesszólása (eloquium) bírta rá. Legfőbb problémája a stílus, melyet nem tud hatalmába keríteni. A tettek nagyságának meg kell, hogy feleljen a stílus: "...a hír nem örvend a disztelen stílusnak", "...kiváló tettet csak tudatlan ember örökit meg paraszti stílusban"(29). Innen van, hogy szerényen lemond Mátyás életének megírásáról. Nem voltak meg benne azok a tulajdonságok, melyeket a humanista uralkodó történetírójától megkívánt. Abban a korban vagyunk, amikor az irodalom fegyver. A kor történetírása nem is igyekezik tárgyilagos lenni, inkább dicsőítő beszéd, vagy röpirat. Le akarja győzni a hősré vára-kozó földi halált, vagy hatalmi céljainak szolgálatába szegődik. A történelem, mint "tanítómester" -noha azt hiszem még nem volt rá példa, hogy valaki megfogadta volna tanácsait-, az analógiás gondolkodásnak, ez pedig a célzatos tárgyválasztásnak lett alapjává. A humanista történetíró nem sokszor járja az igazságkeresésnek gyötrelmes utját. Nem is hisz benne. Mit! mindennek mértéke az ember! Neki is fegyver a történetírás: vele kerekedik a tett fölébe. A humanista elég bátor ahhoz, hogy történeti példáit a nagy tettek ugyszólván kizárólagos forrásának tartsa (V.ö.: Janus Pannonius Plutarchos fordításának előszavát Mátyás királyhoz)(30). Viszont, ha példáin fellelkesülve a fejedelem nagy tetteket visszavégbe: ismét az ő közbelépése szükséges, különben nem marad fenn az utókorra a fejedelem emlékezete. Agyafurt teória a fölülkerekedésre: pedig min-

denütt megtaláljuk. A humanista történetíró számára fölállított művészi követelmények még jobban leleplezik a renesszansz ember gondolkodását. Alapföltétele e műveknek, hogy a kifejezés pontossága, elegáns könnyedsége az író állandó győzelmét mutassa a kifejezendő fölött. Az olvasó nem engedi el ezt a követelményt: mert tanulni akar. Tanulni, gyakorolni, elsajátítani. Így jut el a renesszansz ember az egyéni fejlődés és általában a fejlődés gondolatára. Callimachus "Attila"-jában a hun nép fejlődését mutatja be: amint állatias faunok és csodaszép, okos anyák leszármazottaiból a természettel és emberrel folytatott elkeseredett küzdelmek folyamán tanulás és gyakorlat folytán eléggé civilizált, világhódító néppé fejlődik ki. Ha egy nép fejlődésének ilyen rajza után kutatunk, látjuk, hogy Callimachus ujitása renesszansz kutfőre megy vissza: Aeneas Sylvius Piccolominire(31). A humanista történetírás követelményét gyakran az "eloquentia" szóval jelölték, amely az olvasó meggyőzésének gondolatát is mintegy magába zárja. Az "eloquentia" legélesebben a közbeszöött képzelt beszédekben nyilvánul meg. Itt nyílik alkalma a humanistának, hogy célzata szerint konstruáljon egyéneket és jellemezzen. A valóság -nem fontos. A jellemző- az igen! A humanista történetírás másik két követelménye az "eruditio" és a "varietas" szorosán összefüggenek. A műveltségben a renesszansz ember kiterjeszkedik: ezért eszménye a változatos és egyetemes tudás, mint Galeotto írja: "disciplina varia et universalis", melylyel az élet teljességét a tudás útján akarja meghódítani. Az így kifinomult ember, az "eruditus", igyekszik tudását gyümölcsöztetni és vele másokat is megajándékozni. Előadásuk emiatt szétfolyó. Eszmei egység helyett külső formákat keresnek az egybefoglalásra, mint pl. a decas.

Mátyás király hasonló képességekkel rendelkező történetírót keresett. Először Merulára gondolt, a Viscontiak történetírójára, de, mikor nem sikerült Magyarországra édesgetni, elfogadta Bonfini jókor jött ajánlközását(52).

Az olasz humanista műve egyikét részt leszámítva (mint pl. a hunok története). Thuróczi történeti korpuszának átdolgozása.(33) A

humanista munkatárs kapcsolta bele a kisebbik kancellária hagyományát a fejlődés vonalába, mert mindazok, akik a XVI. és XVII. század folyamán a magyar kancelláriai történetírást művelték, Bonfini utánózzák és folytatják.

A KANCELLÁRIA ÉS A RENESSZANSZ ÁLLAMELMÉLET: (Thuróczi történet-szemlélete és az udvar Attila-kultusza.- Mátyás király, a "második Attila".- Callimachus Experiens röpirata.- Mátyás politikai iskolája.- Zsigmond császár axiomája.- A machiavellista gondolatsor.- Janus Pannonius tételei.- Mátyás király az "élő törvény".- Uralmának célja.-)

Thuróczi történeti fölfogását szintén átvették és közvetítették a humanisták. Történet-szemlélete az udvarban elterjedt Attila-kultuszt tükrözi vissza és átvezet a nagyobbik kancelláriában kialakult renesszansz államelméletre. Mátyás király igyekezett kihasználni a hun-magyar leszármazás hagyományát és Attila hatalmas emlékezetét, arra, hogy viláгурalmi terveit a magyarság előtt rokonszenvesebbé tegye. Thuróczi előszavából kitűnik, hogy a hun birodalom története sokat vitatott kérdés volt az udvar műveltjei között. Mátyás király rokonszenvét akarta kiérdemelni az által, hogy művét Attila átlátszó dicsőítésével kezdte, mint akitől a "császári név dicsőségét" a megvert ellenség irigy írói tagadták meg. Vég-ső fejezetében pedig megállapítja Mátyás királyról: "Dicsőségessé tette a fátum ezt a férfiut, mint egy második Attilát"(34). A magyar udvar Attila-kultusza mellett bizonyít Bonfini nyilatkozata is, miszerint Mátyás király a hunok történetének megírásával bizta meg (35). Azonban ez az állítás nem állja meg teljesen a helyét. II. Ulászlóhoz intézett előszavában teszi kijelentését: tehát Ulászló érdemeit akarja kiemelni a magyar történet megalkotásában. Valószínű, hogy Mátyás király a hun birodalom földolgozását nemcsak politikai céljaival hozta összefüggésbe, hanem a magyarság őstörténetének is tekintette. De előbb meghalt, mintsem, hogy Bonfini áttérhetett volna a magyarság további történetére.

Egy másik humanista mű: Callimachus Experiens, lengyel kancell-

lár "Attila" című röpirata is a magyar udvar Attila-kultuszában gyökerezett, de Thuróczi kitételétől vett bátoritást. Nemsokára azután jelent meg, hogy Thuróczi népszerű munkája egész Közép-Európában belevitte a köztudatba az Attila-Mátyás analógiát. Callimachus művével konkrét eredményt akart elérni: meghusítani a császárral folytatott béketárgyalásokat. Alapgondolata, hogy Mátyás csak azért akar kibékülni, hogy a pápa ellen egyesíthesse minden erejét, kicsikarja Dsem herceget és győzelmes keleti hadjárat után a császárral leszámolva, Keletet és Nyugatot egyesítve a világ ura lehessen. Mindezt Attila életében mutatja be úgy, hogy célzásaival, beállításával állandóan Mátyás királyt juttatja az olvasó eszébe(36). Még a technikai megoldásban is Mátyás módszerét utánozza. Mátyás király, hogy felléjtsa a császár alattvalóit, Strassburgban(37) és Nürnbergben(38) kiáltványt nyomtat ellene névtelenül (1485-ben), mintha helybeli polgárok nézetét tolmácsolná. Callimachus művét átküldi Friaulba és ott nyomtatja ki, mintha ottani aggódó császári alattvalók juttotak volna a kiadás gondolatára. Onnan küldeti el Miksa római királynak.

E röpirat nem egyéb, mint renesszansz államelmélet, mely teljes egészében Mátyás király alakjához fűződik. Nemcsak Callimachus régebbi, Mátyás ellen irt memorandumai bizonyítják ezt, hanem hirdett műve a "Consilium", ahol az "Attila" gondolatai kiteljesülnek.

Mint a lengyel király mindenható kancellárja Mátyás királlyal tizenkét esztendőn keresztül elszant küzdelmet vívott: a magyar udvar módszereihez szabta a maga módszereit. S, amint Mátyás király halála után Lengyelországba vitte a fekete sereg kapitányait, hogy a fegyveres erőt az Ő mintájára szervezzék, éppen úgy még nagy ellensége életében átvitte és kidolgozta machiavellista módszereit, hogy hasonló titkos fegyverrel küzdhessen. Ha Callimachus olasz gondolkodása, egykori hazájának, Velencének politikája és kancelláriai hivatása közel is hozták ehhez a gondolatkörhöz: gyakorlati összefoglalóját, eszményét, mégis Mátyás királyban látta meg. Ugyszólván minden ilyen irányu gondolata kimutathatóan a magyar királlyal kapcsolatban öntudatosult. Mikor pedig 1483-ban hosszabb időn át a ma-

gyar udvarban tartózkodott(39), a személyes benyomások magukkal ragadták. A lengyel kancellár és a magyar nagyobbik kancellária vezetői talán még közelebbi tanúi a szinpadi villámlásnak és dörgésnek, mint e korszak olaszai(40). Látják, hogyan gubancolódik össze az igazság a csalárdsággal, hogyan kell megdolgozni a közvéleményt, hogyan készítik elő az eseményeket, hogyan buknak meg apró önzésen nagy tervek, hogyan nőnek kis bajok mindent elsöprő katasztrófákká, hogyan rohannak, alakulnak, gomolyognak az események percről-percre. Kellett-e minderre kitünőbb tanítómester, mint Mátyás király? Hiszen mire rendbejöttek egy praktikájával, mire valakinek sikerült félig is meghiusítani egyetlen tervét, máris ujat talált, intézkedéseit oly váratlan gyorsasággal csoportosította át, hogy ellenségei és barátai egyaránt megzavarodva állottak előtte, mintegy eltévedve fantáziájának buja, homályos erdejében. Titkos érzékei emberekbe és jövőbe kapcsolódtak, mindent látott és tudott: ijesztő volt! Kemény, elszánt küzdelmet vállalt, mikor vissza akarta állítani Zsigmond császár birodalmát Közép-Európában, vagy még többet. Mindenki ellensége volt a szultántól a császárig, kancellárjától tulajdon hitveséig. Az ellenség számát, sokszerűségét, a harc élességét csak a kiméletlen módszer sulya tudta földobni a mérlegben. Le kellett számolnia minden illuzióval, kiméletlenül meg kellett látnia a meztelen valóságot, nem riadhatott meg semmi következtetés levonásától. Az egyszerű népet pártfogással, az egyforma igazság keresztülvitelével, személyes érintkezéssel nyerte meg; a műveltebbeket a nemzeti hagyományok hangoztatásával, adománnyal, nyájassággal; a legfőbbeket bizalommal, barátsággal és -fegyverrel. A gondolkodó és villangyorsan valóra váltó embert egyesítette magában. Nem lehet csodálkozunk, hogy környezte megrészegült életstílusától, hogy udvarában Machiavellit megelőzve bontakozik ki a renesszansz államelmélete.

Ez a valósággal oly ridegen számoló bölcsesség már régebben kísért Budán. Elég Zsigmond császárnak egyik mondását megfigyelni: "Nem tud az kormányozni, aki nem tud szinlelni"(41). E bölcsesség forrása nála is ugyanaz volt: bomlás, erkölcsi és politikai anarchia, harc mindenki ellen. De, ha fokokat lehet megkülönböztetni, a gondo-

latok öntudatosulásában, akkor az ő életében a machiavellizmus még csak egy-egy elszórt axiómából, hirtelen fölkiáltásból áll, melyeket bizalmas körben mondhatott keserű vonással szája szélén. Mátyás udvarában ezek az axiómák már egyre inkább összefüggő gondolatsor képét veszik föl, Janus Pannonius le meri írni a nagyobbik kancellária leveleiben, mint alapvető tételeket, Callimachus és Brandolinus Lippus pedig államelméletté egészítik ki. A XV. századnak Petrarca nyomán sarjadó állam-idilljei elkerülik a magyar udvart. Legalább is a nagyobbik kancellária egyes leveleiből kiemelhető axiómák, vagy az "Attila", vagy akár Galeotto műve is (amelyik pedig legközelebb áll hozzájuk), mind egészen más gondolatsorból származtathatók. Nem nehéz megtalálni e gondolatsort, A reneszansz államférfi indulatoktól mentesen igyekezett belemélyedni a történések mechanikájába. Meg akarta ismerni az események rugóit, hogy hatalmába kerithesse az életet. Legnagyobb gondja azonban az volt, ami az emberi akaraton kívül esett és harcaira káros, vagy előmozdító hatással volt, anélkül, hogy akarta volna. Ilyen hatalom a természet, amely eleve eldönti az ember testi és lelki alkát: a determinizmusnak erre az első formájára is a renesszansz jutott. Az emberi sors elege elrendelője még a végzet, mely a renesszansz ember számára a csillagokban van megírva. A szerencse nem ennyire föllebezhetetlen, de tartóosságára, vagy mulandóságára semmi jel sincsen, haragja éppen olyan ijesztő, mint barátsága, mely a boldogság csucsáról fordítja le az embert, mint Polycratest, Ismét másik hatalom: az alkalom. Ez sokkal többet enged az akaratnak, mint a többiek, mert, aki az alkalmat üstökön tudja ragadni az győzni tud. Nincs ennél nagyobb "virtu" a renesszansz ember szemében. A szükség azonban, mely szinte testvére a végzetnek, leigazza az embert és olyan cselekedetekre kényszeríti, melyeket aztán elég munkába kerül semmisnek nyilvánítani. És ezen a ponton kerülnek szembe számtalanszor az erkölccsel. Az ő számukra bizony már az alkalom is olyan nagy kísértést jelent, hogy Panormita, vagy Galeotto Marzio mindig megdicsérik fejedelmeiket, ha nem öletik meg, vagy nem fogatják el ellenségeiket, akik az adott szóban bizva kezükbe

jutottak. Hát még a kényszer, mely bizonyos cselekedetekről a felelősség egész súlyát leemeli. A renesszansz ember erkölcsi összeütkezései éppen az utóbbi két esetből következnek: vagy hasznos találja magát szemben a tisztességgel, vagy a kényszer teszi lehetlenné a becsületes eljárást. Janus Pannonius kancelláriai levelezésében mindezek a motivumok szerepelnek, és hozzá tehetjük, Machiavellihez, sokszor nemcsak gondolatban, hanem fogalmazásban is hasonlóan. Gyakran panaszkodik a természet és szerencse mostohaságáról (*tenuitate tam naturae quam fortunae*). Midőn nem sikerül megtennie egy szivességet Széchy Dénes esztergomi érseknek, a szerencse kegyetlenségét vádolja. (42) Fontosabbak azok az axiómák, melyekben az alkalom nagy jelentőségére inti a címzettet. Egy-egy pillanaton dől el az ország sorsa, "mert az emberi cselekedeteket többnyire a tünékeny alkalom kormányozza (*nam humana negotia temporum opportunitate plurimum gubernantur*), mely veszedelmes gyorsasággal átváltozhatik kedvezőtlen körülményre, ha felhasználni elmulasztják (*rerum agenda opportunitate praeterlapsa convertatur in inopportunitatem*)" (43). Ugyan Mátyás király nevében egy helyen azt írja: "semilyen helyzet, vagy alkalom rá nem vehet, hogy a hasznost a becsületesnek elébe helyezzem" (44), de máshol nyilvánvalóan elárulja, hogy igenis királyát gyakran rávette az alkalom a hasznos követésére, persze ilyenkor az alkalmat "kényszer"-nek szokás nevezni: "...és nem törődöm én semmiféle régebbi szerződéssel, amelyeket időleges kényszerből kötöttem, melyekről különben is tudom, hogy fel lehet bontani pápai tekintéllyel (*nec quicquam me movent pristina foedera temporum necessitate conflata, quae omnia et scio facile auctoritate apostolica posse dissolvi*". (45) Egyik alkalommal érdekesen kerül ellentétbe Isten szolgálata az alkalommal. Vitéz János a császárral fontos tárgyalásokat folytatott a Szent Korona kiváltásáról, de nem tért vissza Mátyáshoz az eredménnyel, hanem tekintettel a kezdődő husvét hetének istenszolgálatára, visszavonult egyházmegyéjébe és csak a legnagyobb ünnepek elteltével akart jelentést tenni. Erre a király sürgősen meghagyta Janusnak: hívja azonnal nagybátyját Vácra és valami olyan megjegyzést is elejthetett, hogy misézni máskor is lehet. Janus erre mesteri leve-

let irt, melyben az előbb fölsorolt alkalomról szóló axiómákat így fejezi be: "Mert az emberi életet többnyire az alkalom kormányozza, de az isteni szolgálatra bármilyen idő alkalmas és mindaz, amit a haza érdekében tesz az ember, nem egyéb, mint áldozat." (*..divinis vero servitiis quodlibet tempus est aptum et quidquid pro salute patriae agitur sacrificii loco est.*) (46).

Íme a Szent Korona visszaszerzése, melytől nagyban függ az ország sorsa előbbre való, mint a kereszténység legnagyobb misztériuma! És mindezt nemcsak mondja és teszi, hanem írásban vallja; de lehetetlen észre nem venni a fölfogás átszellemültségét.

Ilyen axiómák után természetes, hogy az uralomban és harcban a legcélravezetőbb, gyakran kevésbé lovagias eszközöket ragadják meg. Mátyás a hatalmat igyekezett a maga személyében összpontosítani, tartományok kormányzását néha egy-egy hivéire ruházta teljes hatalommal. Így például Zápolya Imrére a meghódított Bosznia kormányzójára bizta a keresztes lovagok Aurana-i praefecturáját is: "mert az oly nehezen szerzett tartományt nem kevésbé nehéz megtartani" (*facile intelleximus non minore illud difficultate nobis retinendum esse, quam est acquisitum*) (47). Midőn kitör a végső harc közte és Podjebrád között, minden megmozgatható szomszédot felláztat ellene, hogy "Podjebrád több oldalról szorongatva seholyse tudjon kellőleg védekezni és összetörve vagy pusztuljon el, vagy ténjen meg" (*..ut se a pluribus partibus vehementer premi sentiens nullo in loco propriae sufficiat defensionis ac tandem undique afflictus et victus aut pereat, aut convertatur*). (48).

Ezeket a tétéleket aztán viszontlátjuk nagyobb részletességgel Callimachus Experiens "Attilá"-jában, ahol, mint vezető gondolatok szerepelnek: az alkalom fölhasználása, hátbatámadás, természetes szövetségesek szétválasztása, meghódított tartományok féken tartása az által, hogy odaköltözik a fejedelem, a felesleges várak lerombolása, nehogy lázadás fészkevé váljanak. (49) Mátyás uralkodói képét Callimachus egy kifejezésbe foglalja össze: ő az "élő törvény" (*vivam esse legem*). Eredetileg Aeneas Silvio Piccolomini fogalmazta meg hasonlóan kancelláriai tisztviselő korában a császár

uralkodói alakját(50), nyilvánvalóan Aristotelesből, vagy a római jog tételéből kiindulva, mely szerint a császár akarata törvény. Callimachus és Aurelius Brandolinus Lippus (De comparatione rei-publicae et regni) ezt a gondolatot egyértelműleg Mátyás király fölfogásaként említik. A magyar uralkodó kihasználta a szimbólumban rejlő lehetőséget, mely némileg törvényes magyarázatot adott a tiszta önkényuralomnak.

Mert Mátyás mindenekelőtt uralkodni akart és semmi többet. Már más kérdés: hogyan? Korszerűen: vagyis művelten, népszerűen, hatalmasan.

A KANCELLÁRIA, MINT MÁTYÁS KIRÁLY HAGYOMÁNYÁNAK FENNTARTÓJA:
(A fejedelem és a kancellár küzdelme.- Bakóc a király epigonja.- Tanítványai.- A Mátyás-hagyomány kezdete.- Bellum omnium contra omnes.- A király emléke és a nép.- Az udvar. Zsigmond, lengyel herceg.- Intellektualizálódás.- Erazmisták.- A Habsburg-kancellária. Oláh Miklós. Zericsény Benedek. Bonfini teljes kiadása. Humanista kiadások. Istvánffy Miklós.- Az erdélyi kancellária. Brutus János. Verancsics Antal. Fráter György.- Forgách Ferenc "Deliberatioja".- A hagyomány megerősödése a nép körében.- Az ismeretlen olasz emlékirata "De re Mathia". Giovanni Delle Bandenere.- A hagyomány missziója.- Mátyás a magyar állami lét szimbóluma.-)

Mátyás király hatása példátlan a magyar történelemben. Környezetében mindenkiben fölguyjtotta az ambíciót, akihez csak hozzáért. Kancellárjai gyors átalakuláson mentek keresztül: elsajátították módszereit, megizlelték a hatalmat, hatalomra törtek. A fő- és titkos kancellárok résztvesznek a tárgyalások menetében, a király bizalmas tanácsadói, a fontosabb határozatokat ők fogalmazzák, minden rendeletet ők ellenőriznek: tehát ők adnak latható testet a királyi akaratnak. Sőt gyakran ők a végrehajtók is. Kezdi magukat az állam tengelyének érezni. Nem hiában óvja Callimachus - aki különben maga is ilyen típusu kancellár volt- trónralépő neveltjét, János Albertet, a kancellároktól: "Kancellárokat semmiben föl ne használd. Csak a saját hivatalukra ügyeljenek! óvakodj tőlük! Vigyázz, hogy a kancelláriából tudtodon kívül semmi iratot ki ne adjanak!(51). Most már könnyen érthetővé válik, miért fogalmazza a tirannussá váló Mátyás király leveleit saját maga a Vitéz-Janus féle

összeesküvés után majd egy évtizeden át. Ezért kerül összeütközésbe ugyszólván minden kancellárjával. Vitéz és Janus Pannonius összeesküvése a "szabadságért", bizony csak a kancellári hatalomra törés előjátéka. Hogy folytassam a kancellárok sorát: Eschenloer elárulja ambícióból és megszökik, valami hasonló gyanu miatt zárja a király örökös fogságba Váradi Péter kancellárt. A gyorsan emelkedő Bakóc ura ellen a királynénál intrikál, aki viszont férje jövőendő örökéről alkudozik. Mátyás már nem érte meg Bakóc árulását. Mint főkancellár odajut, hogy a velencei követ szerint Magyarországon ő a pápa és király egy személyben(52). II. Ulászló sétál, vadászik, vagy öccsével pörgettyüt játszik félforintig, Bakóc közben Mátyás király módszerével és terveivel kormányoz. Mit számít neki olyan szántszándéku csalás, mint Ulászló és Beatrix házassági szertartása? Hajdani ura Nyugat- és Keletrómai császár akart lenni egy személyben: ő pápa. És, mikor nem sikerül a kereszténység fejévé lennie, paraszttömegeket mozgat meg, mint konstantinápolyi patriárcha, hogy kereszties hadjárattal ténylegesen birtokába vegye méltóságát - s egyuttal kiűzze a törököt.

Mátyás e tanítványának szelleme uralkodott a kancelláriában, hol közben fölnőtt az új magyar politikus nemzedék: Forgách Ferenc, Oláh Miklós, Brodarics István. Korvin János herceg udvarában pedig egy fiatal apród nevelkedik, aki Fráter György néven korának egyik legnagyobb államférfia lesz.

A Mátyás-hagyomány erősödik lépésben a növekvő fejtelenséggel. A nagy király öröksége ellen feltámadnak tulajdon tettei, kreaturái és ellenségei, akiket életében féken tudott tartani. A fiának tett esküt mindenki megszegi. Miksa, római király a Mátyással kötött családi szerződés alapján, Ulászló a Jagellók régi jogain lépett föl trónkövetelőnek. Beatrix még ura életében új trónöröklési elméletet gyártott és mikor nem maradt más hátra, kész volt férjhez menni Ulászlóhoz, csak hogy hatalma megmaradjon. Ezalatt szivósan emelkedett egy új dinasztia, mely a Hunyadi család példájára akart eljutni a trónig: a Zápolyák. És akik ilyen nagyra nem nézhettek: püspökök, főurak, mindmegannyi Mátyás-fióka autonómmá

tették a maguk kisebb uraságát, fejedelemségekre és udvarocskákra szakítva az országot. A nép pedig szenvedett, mert urai vagy most akarták megvenni rajta mindazt, amit Mátyás király annak idején kicsikart tőlük, vagy fényűző életükre kerestek költséget. Az országban mindenki harcol mindenki ellen: ez a renesszansz magyarországi gyümölcse. Ugyanekkor mint kontraszt Hunyadi Mátyás alakja egyre nőtt. Élete ugyan torzó lett, de dicsősége nem fogyott meg, mint ahogy egy örökkévaló szobor torzója sem veszít szépségéből, azáltal, hogy csonka. Nép, humanisták, udvar, kancellária mind érezték a maguk módján, hogy halálával beomlott az ország boltozata. A nép fantáziájában megmozdultak a természet erői, mint az szeretett és rettegett hatalmasságok halálakor történni szokott. A Duna januárban tombolva kicsapott, mintha az árvasággal fenyegetett déli határokat védelmezné. Halála napján elpusztultak orozlánjai és hollói fekete felhőkben beborították az eget Fejérvár fölött(53). A népben fölbukkant a gyanu: hátha nem is úgy halt meg, bizonyosan a főurak gyilkolták meg(54). Nemsokára itt is ott is lehetett hallani: "De tsak élne Mátyás király, bátor minden esztendőben hétszer róná meg az országot!"(55) Amint dicsőítették őt: "Áldott legyen Mátyás király!" ugy átkozták utódait(56). Sójajból panaszból lassan kivirágzik a hires mondás: "Meghalt Mattias kyal, elkeolt az Igas-sagh!(57).

Az udvarban is az ő nagysága kisértett: a palota falain(58), termeiben, a pusztuló könyvtárban, szóval mindabban, ami nem az utódokhoz volt mérve. Itt élt évekig a fiatal lengyel herceg, Zsigmond, aki Mátyás király nyéki vadaskertjéből hozatta a rózsát koszorunak(59) és a budai várból vitt haza építészeket, mikor visszatért Krakóba(60), hogy olyan hatalmas renesszansz uralkodója legyen a lengyeleknek, mint nekünk volt Mátyás király. Ulászló s elődje között a kontrasztot fokozta az udvarban észlelhető "elintellektualizálás", a hanyatló korok jellemző tünete. A renesszansz általános alakulásának megfelelően Machiavelli hódító fejedelme helyébe nálunk is Guiccardini védekező embere lépett(61). Mert az érvényesülés erősödő vágya harcot és anarchiát szórt el mindenütt. A módszer-

rek egyre vadabbá lettek: intrika, méreg és tőr megszokott mindennapos dolgok. A leghatalmasabb egyéniségek is alig tudnak már megbirkózni a zürzavarral. Egyre többen akadnak, akiknek minden céljuk abban összpontosul, felszinen maradni! Hideg, megfontolt ész segítségével, ravaszsággal elkerülni a veszélyeket. Ez a módszer már a felülkerekedés illuzióját is alig adta meg. Ez a gondolkodás sodorta a magyar udvar humanistáit Erazmus felé. Intellektualizált egyéniségüknek pompásan megfelelt Erazmus életeszmenye: menekülés a tettektől és felelősségtől, fölényes bölcselkedés, esztetizálás szellemes barátok körében(62). Erazmus bölcsessége még fokozta az akarati elernyedést, mely Mohács előtt mindenkin erőt vett. A királyi kancellária erazmistái fokozottan érezték annak a dinamikus, szörnyü tetterőnek hiányát, amely Mátyás királyt jelentette. Oláh Miklós pl.koráról rövid kronologia összefoglalást készítve feljegyzéseit a "királyok csillagának" koronázásával kezdte, jeligének pedig olyan két verssort választ, mely ugyancsak az Attila-Mátyás analogiát hirdeti nyilván Thuróczi nyomán:

"Sorte nova rediit Hunnorum clarissima quondam
Tempore quae fuit Attilae victoria regis."

Ezért is irta meg később az "Attila"-t, mikor már Mohács után az irodalomba és a hatalmas multba menekült. Megható, hogy az általa vezetett Habsburg-kancelláriában költi Zercsény Benedek azt a felkiáltást, melyet állítólag Mátyás megválasztásakor hangoztattak: "Mathiae Corvino Regi nostro feliciter! Mathiae spei nostro feliciter!..Hic a saevo nos externorum liberabit imperio.Hic paterno more de Thurcis triumphabit. Hic nos a Bohemorum latrociniiis et populationibus liberabit. Hic Polonos abiget et Alemannorum superbiam attenuabit."(63). Általában az Oláh Miklós körébe tartozó humanisták műveiben Mátyás halála lett az a cezura, mely mintegy Mohács kezdetét jelölve ketté osztotta a magyar történelmet. Így vélekedtek a teljes Bonfini-kiadás előszavaiban, melyet Oláh Miklós, Sambucus és Forgách Ferenc közreműködése hozott létre. Sambucus "Függelékében" az ország sorsát a gyászos dátumtól "Mátyás halálától" tárgyalja(64). Sambucus elébe teszi a "Rerum Ungaricarum Deca-

des"-nek Brenner Márton előszavát, melyet az az 1543.-i csonka kiadáshoz irt: már ő is Mátyás király halálában és katonai disciplinájának hanyatlásában látja a romlás kezdetét(65). Ugyancsak Sambucusé kiadásához csatlakozik Paulus Cortesius dicsőítő költeménye Mátyás király erényeiről, mint egy erőteljes figyelmeztetés. Általában a XVI. századbeli BOLOGNAI MAGYAR HUMANISTÁK (Janus Pannonius), BRENNER MÁRTON (Bonfini), TORDAI ZSIGMOND (Brandolinus Lippus, Galeotto Marzio) a Mátyást dicsőítő humanista művek kiadásával részint a humanizmusnak teremtettek szellemi folytonosságot, másrészt táplálták a műveltek körében Mátyás király hagyományát. E hagyomány alakulását erősen befolyásolta Oláh Miklós tanítványának és titkárának, Istvánffy Miklósnak történetszemlélete. Istvánffy már műve címében is kesereg: "A magyar királyság története harminc-negyedik királyunk a dicsőséges Korvin Mátyás halála óta, amióta ezt az apostoli országot megrohanták barbárul a törökök". Históriaja tényleg Bonfini mellett a magyar műveltek olvasmánya lett nemzedékről-nemzedékre: Zrinyi is az ő művét bujta fiatal éveiben. Istvánffy elfogadja azt az elterjedt nézetet, hogy Magyarország a kereszténység védőbástyája, de összekapcsolja Mátyás király dicsőítésével: Magyarország az ő idejében meg tudott felelni hivatásának, de amint meghalt..(66). Innen kezdi aztán művének elbeszélését.

A kettészakadt ország másik kancelláriájában még jobban ápolták Mátyás király hagyományait. Hiszen a Zápolyák dinasztikus törekvései, Fráter György ifjúkora Corvin János herceg oldalán, Brodarics kancelláriai multja, mind a Mohács előtti királyi udvar felé mutattak, melynek eszménye a nagy király letűnt hatalma volt. Ha hizelegni akartak, Mátyással hasonlítgatták össze Zápolya Jánost, mint Brutus János, aki Erdély történetét szinte Mátyás halálával kezdte(67). Verancsics Antal egyenesen műve címében terelte a figyelmet a cezurára: "A magyarok tettei az ország romlásától kezdve". És intonálása világosan hirdeti történeti fölfogását: "A magyar birodalom pusztulása kétségkívül az utolérhetetlen Mátyás király halálától veszi kezdetét."(68) Mátyás király hagyománya érvényesült Erdély gyakorlati politikájában is. Fráter György az erdélyi

államtanácsot a Mátyás királyra visszamenő, Mohács előtti mintára szervezi, a "kék darabontok" szervezésében a "fekete sereg" születik újra. Az olasz-dalmata származású államférfi machiavellizmusa nemcsak egyéni, vagy faji hajlam(69), vagy akár a némettel, törökkel, olasz condottierikkal vívott szakadatlan harc következménye, hanem része van benne Mátyás király, Bakóc Tamás hagyományának. Az erdélyi kancellár a keleti magyarság megszervezéséből indult ki az ország egyesítése felé. Halála után majdnem egy évtizeddel kortársa, Forgách Ferenc alkancellár a Habsburgok fegyveres erejével a nyugati magyarság felől akarta keresztülvinni az egyesülést. Ebben az ügyben irt titkos emlékirata a "Deliberatio ad Ferdinandum Imperatorem de negotio... Transsylvaniam recuperandi" a magyar machiavellisztikus irodalom remeke(70). Beosztása és tárgyalási módja azonos Machiavelli jelentéseinek és az őt utánozó irodalomnak módszerével. Janus Pannonius reflexiói és Callimachus művei óta nem irtak Magyarországon ennyire renesszansz jellegű művet. Ismét együtt van amazoknak minden frázisa: végzet, szerencse, alkalom, gyorsaság, szépszó, jutalom, erőszak, cselvetés, az ellenség megosztása, győzelem, majdnem szórol-szóra megújulnak axiómaik, ki-méletlen valóságglátásuk. Csak egy, ami többé nem tér vissza: a siker.

A két kancelláriából, a Habsburg és az erdélyi udvarból kiáradó hagyománya Mátyás királynak népies humanista fordítások(71), históriás énekek(72) útján eljut a néphez és egyesül azzal az érzelmi tradícióval, mely a nép szívében már régen legendás hőssé emelte Hunyadi Mátyást. A népies gondolkodásban ő mint törökverő Szent István és Hunyadi János mellé kerül, de több náluk: császárok, királyok, urak reszkettek tőle. Még több: pártját fogta a népek, vagyis igazságos volt.

Mátyás nagysága a nemzet minden rétegében öntudatban élt. Legjellemzőbb erre egy ismeretlen olasznak emlékirata. Poétikus lelkű katona ember lehetett, aki Székesfejérvár pusztulásának(1543)művészi leírásához kis függelékkel tesz hozzá: "De re Mathia". Szerinte Mátyás király katonai szervezetének köszönhető, hogy a külső és belső ellenségek özönét árván, egymagában állva legyűrte s ki tudja

mit hozhatott volna a kereszténységnek, mint egy második Nagy Sándor, ha korán meg nem hal. Serege oly kiváló volt, hogy Giovanni de Medici, a hírhedt "Bandenere" kapitánya is őt utánozta. Magyarországon azonban halálával minden lehanyatlott: "De, mivel nem voltak gyermekei, sem a trónon kiváló utódai, vele együtt meghalt az erő, a hadsereg és ennek az országnak a becsülete."(73)

Ime a romlás hosszú idején, midőn sem nem vigasztalta a nemzetet a tömérdék vérontásért az, hogy a keresztény kultúrát védelmezi, sem nem emelte föl az a biblikus gondolat, hogy büneiért szenved a török ostort, ekkor az egyetlen fénypont, az önbizalom, erő, hatalom szimboluma: Mátyás király. Mert van az esettségnek egy olyan foka, amikor a jó időkre való visszaemlékezés nem a legfájdalmasabb, hanem az egyetlen lehető vigasztalás. Ha a magyar renesszansz legtöbb kulturális eredménye, kivéve az irodalmi emlékeket, kárba is veszett, ha a renesszansz is volt az, mely szétrobbantotta az országot izekre, mégis ugyanaz hatalmas, szellemi erőt adott: legnagyobb egyéniségének, Mátyás királynak hagyományát. Mert, ha Mátyás király történetesen nem renesszansz ember, aki az "Imperium"-ot akarja, hanem középkori lelkü törökverő, mérsékelt fantáziájú szervező, akkor sem tudta volna a keresztény hatalmaktól magára hagyott magyarság föltartóztatni halála után a keletről előretörő friss embertengert és még az az erőforrása sem maradt volna meg, amit így Mátyás király mágikus egyénisége sugárzott. Így azonban hagyománya a kancelláriák gyakorlati politikájában, elméleti s főleg történeti műveiben nemzedékről-nemzedékre alakult, erősödött, amíg végül Zrinyi lelkében az önsegély gondolatát megvilágosította, szimboluma lett a magyar államiságnak, megtestesítője a magyar államrezonnak(74). Addig pedig a legsötétebb százötven évet világította be, mint egy kigyulladt gejzir a magyar földből előtörve....

Kardos Tibor.

J e g y z e t e k.

1. E dolgozat előkészítő egy tanulmány-sorozathoz, melyben a magyar humanista kancellária alakulását próbálom földolgozni visszamenve a kezdetekig. Az elmúlt év októberében dr. Fitz József egyet. m. tanár ur, a pécsi egyetemi könyvtár igazgatója, Mátyás király leveleit tartalmazó kéziratra hívta föl figyelmemet. A kézirat a Héderváry-kódex XVIII.sz.-ból való, egyetlen másolatának bizonyult. Eleinte csak a kézirat genetikus és deskriptív földolgozására gondoltam, később arra is, hogy a másolatot tanulmányozva az eredetiről is igyekszem következtetéseket levonni. Végül dr. Kastner Jenő és dr. Horváth János egyetemi tanár urak kitüntető buzdítására elhatároztam, hogy először is belefogok a kéziratnak, valamint a Mátyás király humanista kancelláriájából származó levélgyűjteményeknek és formulás könyveknek stilus-összehasonlító földolgozásába. (V.ö. Huszti József: Janus Pannonius. Pécs. 1931. 191-193, 369. l.). Eddigi munkám eredményét a következő füzetekben közlöm. E bevezető tanulmányban pedig a Mátyás király kancelláriájában lüktető szellemi életet és annak hatását szeretném meg-eleveníteni.
2. Antonii Bonfinii: Rerum Ungaricarum Decades. Hanoviae. 1606. (Rövidítve: R.U.D.) 626. l. "praeterea Scythica lingua nimis eloquentem."
3. Monumenta Hungariae Historica. (Rövidítve: M.H.H.) Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából, Bp. 1875. I. 44. l.
4. V.ö. Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva Könyvtár. I. sz. Bp. 1925.
5. Galeottus Martius: "De egregie sapienter jocose dictis ac factis Serenissimi Regis Mathiae." Scriptorum Rerum Hungaricarum Veteres ac Genuini. (Rövidítve: S.V.G.) P. II. 232. l.
6. Galeottus Martius: Invectivae in Franciscum Philadelphum. (Ed. Ladislaus Juhász. 1932. Lipsiae, B.G. Teubner.) 34. l.
7. S.V.G. P. II. 268. l.
8. Különösen: "De doctrina promiscua" c. művének csillagászati vonatkozású részeiben.
9. Abel-Hegedüs: Analecta Nova. Bp. 1903. 10. l.
10. S.V.G. P. II. 269. l.
11. Lampérth Géza: A magyar levélírás kezdete. Századok, 1918. 5, 7, 8, 20...
12. Eckhart Ferenc: A diplomatikai kritika és a hazai okleveles anyag. Történeti Szemle. 1912. 566. l.
13. A szervezeti és személyi adatok hosszú sorát kutatta föl dolgozatában Szilágyi Lóránt: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban. Bp. 1930.
14. Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. Minerva-Könyvtár. 5. sz. Bp. 1927. 8-10. l.
15. R. Kiss István: Küküllei János munkájának kritikájához. Századok 1915.. 524-528. l.
16. V.ö. Hóman: i. m. 8. l.
17. Fraknói Vilmos: A Budai Krónika. Bevezető tanulmány a "Chronica Hungarorum" facsimilés kiadásához. Bp. 1900. 15. l.
18. Thuróczi János: Chronica Hungarorum. Scriptorum Rerum Hungaricarum. Windobonae. 1746. Tom. I. 281-282. l. (Rövidítve: S.R.H.)
19. V.ö. Domanovszky Sándor alapvető értekezését: "A Budai Krónika". Századok. 1902. 629-630. l.
20. Fitz József: Hess András, a budai ősnymondász. Budapest. 1932. 113-114. l.
21. Fitz József: i. m. 81-82. l.
22. Szilágyi Lóránt: i. m. 96. l.
23. S.R.H. Tom. I. 39-40. l.
24. Varju Elemér: A Thuróczi krónika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött példányai. Magyar Könyvszemle. 1902. 263-264. l.
25. R. Kiss István: i. ért. 534. l.
26. S.R.H. Tom. I. 39-40. l.

27. V. ö. Hóman: i. m. 9. l.
28. S. R. H. Tom. I. 172. l.
29. S. R. H. Tom. I. 40, 41, 199, 213. l.
30. Abel Jenő: Adalékok. Budapest. 1880. 31-32. l.
31. Aeneas Silvius Piccolomini: Historia Bohemica. Opera, quae extant omnia. Basileae. s. a. 84. l.
32. Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez. A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Olasz Intézetének füzetei. 4. sz. Pécs. 1933. 8-9. l.
33. V. ö. Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténetét. I. köt. Budapest. 1930. 456. l.
34. S. R. H. Tom. I. 291. l.
35. R. U. D. 12. l.
36. Minderről bővebben: "Callimachus. Tanulmány Mátyás király államrezonjáról!" Minerva-Könyvtár. XXXVI. Bp. 1931.
37. Fraknói Vilmos: Mátyás király megbízásából írt politikai röpirat. Magyar Könyvszemle. 1915. 1. l.
38. Fitz József: i. m. 158. l.
39. Huszti József: Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz. Bp. 1927. Magyar Tudományos Akadémia.-Továbbá idézett tanulmányom. 13-25. l.
40. Thomas Babbington Macaulay: Machiavelli. Budapest, 1898. 10. l. Idézi: Kastner Jenő: Machiavelli. Egyetemi Előadások. 1927.
41. Aeneas Silvius Piccolomini: "Apophtegmata Caesarum German. Hanoviae. 1611. 12. l.
42. Josephus Koller: Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. Tom. IV. Posonii. 1796. 98. 201. l.
43. A Héderváry-kódex pécsi másolatában (M. IV. 15... cod. chart. saec. XVIII.) 72-73. l.
44. U. o. 53. l.
45. U. o. 52. l.
46. U. o. 73. l.
47. U. o. 27. l.
48. U. o. 118. l.
49. Idézett tanulmányom. 65. l.
50. Aeneas Silvius Piccolomini: De ortu et auctoritate imperii Romani. Fontes Rerum Austriacarum. Diplomataria et Acta LXVII. Band, I. Teil. 7, 17, 19, 20, 21, 23. l.
51. Id. tanulmányom: 67-68. l.
52. Fögel József: "Quomodo rex Wladislaus cancellariaeque eius de rebus litterariis meriti sint in Hungaria." Bp. 1911. 19. l. A kancelláriában virágzó humanizmusról: 18-37. l.
53. R. U. D. 650. l.
54. M. H. H. Scriptorum. I. 25-27. l.
55. Heltai Gáspártól idézi Tolnai Vilmos: "Szálló igék." Meghalt Mátyás király, oda az igazság! Magyar Nyelvőr. XXXI. kötet. Bp. 1902. 63. l.
56. M. H. H. Scriptorum I. 12. l.
57. Tolnai: i. é. 63. l.
58. Elég arra a több helyről ismeretes beszélgetésre utalni, melyet állítólag II. Ulászló folytatott az egyik magyar előkelőséggel, miközben Mátyás király képét szemlélték. R. U. D. Appendix. 735. l.
59. Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában. Századok 1914. 463. l.
60. V. ö. Gerevich Tibor uttörő értekezését, mely először mutat rá a magyar reneszánsz életére és továbbterjedésére: "A régi magyar művészet európai helyzete". Minerva, 1923. 117. l.
61. Francesco de Sanctis: L'uomo del Guicciardini. Saggi Critici. Napoli 1923. II. 7-33. l.
62. Thienemann Tivadar: Mohács és Erazmus. Minerva. 1923. 21. l.
63. Kovachich: Scriptorum Rerum Hungaricarum Minores. Budae, 1798. Tom. II. 9. l. (Rövidítve: S. M.) Továbbá: Bél Mátyás: Apparatus ad Historiam Hungariae, Posonii, 1735. 38-39. l.
64. R. U. D. Appendix. 734. l.
65. R. U. D. 9. l.
66. Nicolaus Istvánffius: "Regni Hungarici Historia post Obitum Gloriosissimi Mathiae Corvini Regis XXXIV, quo Apostolicum hoc Regnum Turcarum potissimum armis barbaram invasum". Coloniae Agrippinae, 1724.

67. Kovács Lajos: Brutus magyar történetének forrásai. Századok, 1916. 44.1.
68. S.M. Tom.II. 34.1.
69. V.ö. Szekfü Gyula: A XVI.század.(Hóman-Szekfü:Magyar Történet. IV.köt.) 50-52.1.
70. M.H.H. Scriptorum. XVI. 542-546.1.
71. Pl. Heltai Gáspár fordítása Bonfiniből a "Chronica". Ugyanő kiadta latinul Bonfininek Mátyásra vonatkozó részét.
72. Görcsönyi Ambrus, Bogáti Fazekas Miklós; Nagybankai Mátyás, Farkas András.
73. S.M. Tom.I. 85-86.1.
74. Zrinyi a költő a XVII. század világában. A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Olasz Intézetének Füzetei. 3.sz.Pécs.1932.21-26.1.